

سخت جگرآور، سخت جگر

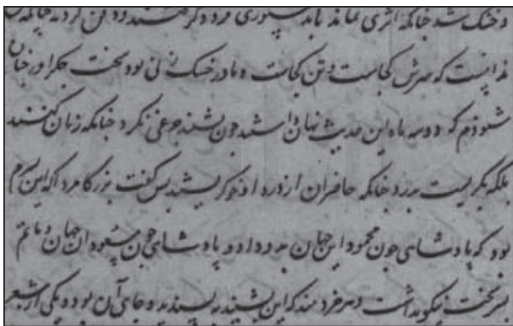
توضیحی کوتاه در ضبط نادرست عبارتی از تاریخ بیهقی

هادی اکبرزاده*

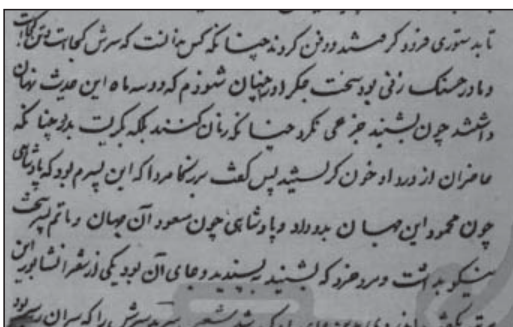
هست او قوی دل و جگر آور ز بهر آنک
باشد طعام او همه ساله دل و جگر

(دیوان مسعود سعد، ۱۸۲)

در نسخه‌هایی که نگارنده بدان‌ها دسترسی دارد آمده است: «و مادر حسنک زنی بود سخت جگرآور. چنان شنودم که دو سه ماه این حدیث نهان داشتند، چون بشنید جزعی نکرد چنان که زنان کنند...»

(نسخه ۸۵۰۳ کتابخانه مجلس شورای اسلامی)

(نسخه ۳۱۳۸ کتابخانه مجلس شورای اسلامی)

در تازه‌ترین تصحیح تاریخ بیهقی، با مقدمه و تعلیقات دکتر محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی که در دو جلد از انتشارات سخن روانه بازار شده، ضبطی نادرست از عبارتی مشهور از تاریخ بیهقی ارائه شده است. در این تصحیح تازه منتشر شده در صفحه ۱۷۹ در پایان ذکر بردار کردن حسنک عبارت مشهور او مادر حسنک زنی بود سخت جگرآور. چنان شنودم که دو سه ماه از او این حدیث نهان داشتند، و از ارباب حکمت و دانشوران جهان چنان شنیدم که هر که منفعت خویش در مضرت دیگران جوید، او را از آن منفعت اگر حاصل شود، تمتعی نباشد و... (تاریخ بیهقی، چاپ یاحقی و سیدی: ۴۶۷) ظاهراً مصححان «او را» را به معنی «در مورد او» و متعلق به فعل «شنیدم» گرفته‌اند که تلاش نگارنده برای یافتن شاهی برای «او را» به معنی «در مورد او» قبل از فعل «چنان شنودم» بی‌نتیجه ماند.

نکته قابل توجه دیگر در تأیید درستی ضبط فیاض این است که نگارنده برای «جگر آور» دو شاهد مثال یافته است که تا به حال در هیچ یک از فرهنگ‌های لغت نیامده است.

فرهنگ بزرگ سخن همچون لغت‌نامه دهخدا آورده است: «جگر آور: (مجاز) شجاع، دلیر: ... و مادر حسنک زنی بود سخت جگر آور. چنان شنودم که دو سه ماه از او این حدیث نهان داشتند.» (بیهقی ۲۳۶)

شواهد نویافته ما برای «جگر آور» این دو بیت زیر است:

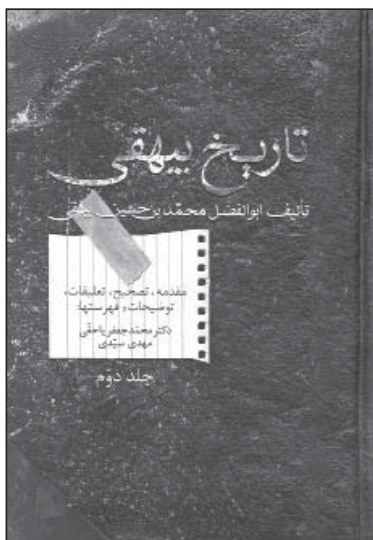
در چنگ دلیریش پلنگ جگر آور
گویی که رمیده‌ست گنجشک زشاهین

(دیوان ابوالفرج رونی، ۱۴۵)

و نیز از مسعود سعد:

در نسخه ۳۱۳۸ کتابخانه مجلس شورای اسلامی نیز آمده:

* مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

چون بشنید جزعی نکرد چنان که زنان کنند...» (خطیب رهبر، ۱۳۷۱: ۲۳۶) به رغم تمامی چاپ‌ها و بسیاری از نسخ به این صورت آمده است:

«و مادرِ حسنک زنی بود سخت‌جگر؛ او را چنان شنودم که دو سه ماه این حدیث پنهان داشتند، چون بشنید جزعی نکرد چنان که زنان کنند...» (یا حقی، ۱۳۸۸: ۱۷۹) و در نسخه‌بدل‌ها نیز آورده‌اند: «جگر او را، کذا در QGRUXN، در N بالای کلمه «دار» اضافه شده، X هم دست‌کاری شده است، C: جگر آور، S: جگر، WYTPJIA و فیاض: جگر آور / دو سه ماه: A و فیاض + از او / پنهان کذا در XWUN بقیه: نهان.» (همان)

مصححان که قید «سخت» را با «جگر» خوانده‌اند (به عبارتی «سخت‌جگر» را یک واژه مرکب دانسته‌اند) در جلد دوم کتاب در توضیحات واژه «سخت‌جگر» در نادرستی ضبط فیاض و دیگر نسخ آورده‌اند:

«سخت‌جگر» این تعبیر و جمله پس از آن در چاپ‌های پیشین بیهقی، مخدوش و در عین حال بسیار معروف است. تفاوت نسخه‌ها را در حاشیه آورده‌ایم. A و فیاض که «جگر آور» خوانده و «سخت» را برای آن قیدی گرفته‌اند، ناگزیر شده‌اند پس از عبارت «دو سه ماه»، «از او» بیفزایند تا معنی کامل شود. بنابراین دیگر نسخه‌هایی که جگر آور آورده و از افزودن «از او» غافل مانده‌اند در واقع صحت ضبط «سخت جگر، او را» را تأیید می‌کنند. (تاریخ بیهقی، چاپ یا حقی و سیدی: ج ۲، ۹۶۹)

نگارنده در نادرستی این قرائت به چند نکته اشاره می‌نماید: نخست آنکه «او را» قبل از «چنان شنودم که...» به کدام جمله تعلق دارد و به چه معنایی است؟ شواهد بسیاری از متون در دست است که در اغلب آنها عبارت «چنان شنودم» عبارتی آغازین است و متمم آن محذوف:

• حکایت: چنان شنودم که هارون الرشید خوابی دید... (قابوس‌نامه، ص ۴۴)

• حکایت: چنان شنودم که پیری صدساله، گوژپشت، سخت دوتا گشته و بر عکازهای تکیه کرده همی رفت... (همان، ص ۵۸)

• حکایت: چنان شنودم که به روزگار فخرالدوله، صاحب اسماعیل عباد - رحمة الله - دو روز به سرای نیامد... (همان، ص ۲۱۹)

- حکایت: چنین شنودم که پسر مقله: نصر بن منصور تمیمی را عمل بصره داد. (ص ۷۳):
- و گاه متمم «چنان شنودم» قبل از آن ذکر شده:
- لیکن من از مردم دانا و دوربین چنان شنیدم که هرچه نیکو نهاده بود، نیکوتر منه. (مرزبان‌نامه، ص ۴۶۲)
- که نشان می‌دهد «جگر آور» به معنی دلیر و شجاع در روزگار بیهقی کاربرد داشته است و ضبط فیاض صحیح‌تر است. توضیح این نکته ضروری است که برای «سخت‌جگر» نیز نتوانستیم هیچ شاهدهی بیابیم.

منابع:

- تاریخ بیهقی، با مقدمه و تعلیقات دکتر محمدجعفر یا حقی و مهدی سیدی، تهران: سخن، ۱۳۸۸.
- تاریخ بیهقی، به کوشش خلیل خطیب‌رهبر، تهران: انتشارات مهتاب، ۱۳۷۱.
- دیوان ابوالفرج رونی، به اهتمام محمود مهدوی دامغانی، مشهد: کتابفروشی باستان، ۱۳۴۷.
- دیوان مسعود سعد، با مقدمه رشید یاسمی، تهران: انتشارات نگاه، ۱۳۷۴.
- فرهنگ بزرگ سخن، حسن انوری، تهران: سخن، ۱۳۸۱.
- قابوس‌نامه، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۸.
- مرزبان‌نامه، به کوشش خلیل خطیب‌رهبر، تهران: انتشارات صفی‌علیشاه، ۱۳۷۳.